

Гріньова О.М., канд. психол. наук, доцент.

Доцент кафедри педагогіки і психології Педагогічного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка

ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПСХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

На сучасному етапі розбудови Української держави стрімкі політичні зміни та суспільні трансформації зумовлюють високу актуальність дослідження побудови особистістю життєвого шляху в умовах соціальної ситуації, що швидко змінюється. За таких умов відбувається розширення можливостей кожної людини з планування й проектування власного життя. А це, в свою чергу, зумовлює зростання значущості вивчення механізмів орієнтування особистості в соціумі, становлення у неї світогляду, картини світу, життєвих цілей і планів. Водночас суспільно-політична нестабільність, загострення економічної кризи в країні призводять до переживання значними верствами населення країни ряду негативних феноменів особистісно-емоційного розвитку (тривожності, страхів, фрустрації, невпевненості у своєму майбутньому тощо). Криза соціальна зумовлює кризу психологічну на рівні окремого індивідуума й призводить до ускладнення побудови життєвого шляху сучасних українців. За таких умов вивчення життєвого шляху особистості набуває високої актуальності й соціальної значущості.

Проблема буття людини є однією з центральних у переважній більшості досліджень представників філософських шкіл і напрямків усіх часів. У роботах зарубіжних і вітчизняних психологів також представлені різні погляди на проблему життєвого шляху особистості, особливості життєвого планування, конструювання й самоздійснення. Тому вивчення феномену життєвого шляху людини зумовлює необхідність цілісного дослідження генезису зазначеної

проблеми на різних історичних етапах становлення наукової думки. Тому **метою** даної статті є теоретичний аналіз феномену життєвого шляху в різних напрямках класичної та сучасної філософії й психології.

Проблема особистісного, зокрема морального, саморозвитку людини, її духовного самовдосконалення висвітлюється у найдавніших філософських текстах - Упанішадах, Біблії, “Дао Де Цзин” та ін. Філософи античності, зокрема представники мілетської школи (Анаксимандр, Анаксимен, Фалес) розробляли перші вчення з проблеми першопричини виникнення людини, її первинної сутності (праматерії) [10]. Твердження дослідників про одвічність існування духовної сутності людини як частини нескінченної у часі й просторі праматерії зумовило подальші розробки стародавньогрецьких філософів з проблем духовного буття людини. Важливим аспектом вивчення людського буття було і дослідження самих засобів пізнання людини. Представники різних філософських шкіл підкреслювали провідну роль раціонального (Мелісс, Парменід [6]) або чуттєвого (Горгій, Протагор [11]) пізнання особистістю процесу власного існування. При цьому дослідники відзначали виключну роль самої людини як універсального суб’єкта і творця власного життєвого шляху. Критерієм вимірювання буття у цілому, на думку вчених, є людина. Так, як зазначає Б.Кассен, згідно з Протагором, людина є “... критерієм того, що є, оскільки все, що людям здається, і існує, а те, що не здається жодній людині, і не існує” [11, с. 105]. Вивчення людини як єдиного автора її власного життєвого шляху зумовило подальше зміщення акцентів у дослідженнях філософів з вивчення соціуму на дослідження феномену особистості та механізмів побудови особистістю власного життя. Так, виключну роль самопізнання особистості підкреслив Сократ. Процес пізнання людиною свого буття дослідник тісно пов’язував з її моральним розвитком. Згідно з філософом, моральність - це і є знання. Тому, згідно з Сократом, формування у людини чеснот є необхідною

передумовою становлення у неї здатності раціонально планувати й організовувати своє життя [12].

У роботах Аристотеля значна увага приділялась вивченню проблеми взаємопереходу актуального й потенційного аспектів людського буття. Так, на думку вченого, самоздійснення “матерії”, чистої можливості, відбувається під впливом “форми”, наявного у людини ідеального образу бажаного буття. Втілення форми у матерії є шляхом перетворення ідеальних уявлень особистості про бажані результати власного буття у реальність [3].

У дослідженнях вчених з проблеми життєвого шляху особистості за часів середньовіччя представлено подальших розвиток проблеми пізнання особистістю власного існування. Так, Ф.Аквінський підкреслив, що кожна людина має свою унікальну душу. Отже, тільки сама людина є єдиним суб’єктом пізнання власного буття і творцем власного існування [19]. У роботах У.Оккама підкреслено обмеженість можливостей раціонального і чуттєвого пізнання для вивчення феноменів духовності людини. Дослідник підкреслив виключне значення інтуїтивного способу пізнання особистістю екзистенційних аспектів власного буття. У основі інтуїтивного пізнання лежить життєвий досвід людини (У.Оккам [20]).

Подальше зростання уваги до проблеми самоцінності людини, її виключної ролі як творця власної біографії й історії людства у цілому представлено у філософії Відродження. Л.Валла, Ф.Петрарка підкреслили позитивну духовну природу людини, її самоцінність, відзначається висока значущість задоволення людиною власних потреб, зокрема потреби у творчій продуктивній самотрансценденції [6]; [8]. Змістом продуктивної життєвої спрямованості особистості, згідно з філософами, є становлення її моральності через здійснення добрих справ. Так, на думку Л.Валла, “Висока моральність (honestas) є благо, смисл якого полягає у доброчинностях [і яке] бажане заради

нього самого... незалежно від всякої користі, яких-небудь нагород і результатів” [8, с. 94].

Подальший розвиток дослідження проблеми побудови людиною життєвого шляху представлений у філософії Нового часу. Так, Р.Декарт відзначає свободу вибору і самодостатність людини як основні передумови успішності самоздійснення її життєвого шляху. Пізнання й творіння життєвого шляху особистості, згідно з дослідником має бути спрямоване як на перетворення реального світу, так і на самопізнання й зростання власної духовності: “... коли душа, пізнавши саму себе і продовжуючи сумніватись у всьому іншому, прагне розповсюдити своє пізнання все далі...” [9, с. 431]. Виключне значення свободи волі у побудові особистістю життєвого шляху підкреслює і Б.Спіноза. Свобода волі особистості є результатом осмислення нею власних пристрастей і бажань та становлення навичок регуляції власної емоційно-потребнісної сфери [23, с. 362].

Представники позитивізму приділяли значну увагу вивченню життєвої спрямованості особистості. О.Конт підкреслював високу значущість цілеспрямованості життя людини: “... існування людини є несистематизованим і таким, що не має повної єдності доти, доки вона прагне більш ніж до однієї цілі. Будь-яка досконалість полягає в єдності” [13, с. 82]. Такою життєвою ціллю, згідно з О.Контом, має бути служіння кожної особистості людству й відмова від власних егоїстичних інтересів [13]. За Дж.С.Міллем, людина є вільною у виборі свого життєвого шляху. У основі особистісної свободи лежить усвідомлена відповідальність індивідуума за свої вчинки по відношенню до інших людей [17].

Подальший розвиток проблеми життєвого шляху людини представлено у екзистенційній філософії й психології. Так, С.К’єркегор підкреслив пристрастність людського існування. Саме пристрасть або інтерес до життя є основною передумовою формування потреби особистості у творчому

конструюванні життєвого шляху. Становлення життєтворчої активності особистості, розгортання її інтересу до життя, згідно з дослідником, нерозривно пов'язано з процесом її особистісного зростання. Проживання особистістю стадій задоволення гедонічних потреб (естетичної) й становлення системи власної моральності (етичної) зумовлює досягнення нею найвищого рівня особистісного зростання - релігійної стадії. На цій стадії переживання людиною єдності з Богом і Всесвітом дає можливість їй вийти за межі конкретного і переосмислити процес власного існування у процесі прогресу людства у цілому. А це в свою чергу, зумовлює активізацію життєвих цілей і планів особистості, формування у неї стійкого почуття відповідальності за реалізацію смислів і цілей власного існування [14].

Подальший розвиток проблеми самореалізації життєвого потенціалу людини досліджується у роботах Ж.-П.Сартра. Згідно з дослідником, життєвий шлях особистості являє собою проект. Автором і виконавцем життєвого проекту є сама людина. Так, згідно з філософом, "... людина - істота, яка спрямована в майбутнє і усвідомлює, що вона проектує себе в майбутнє. Людина - це перш за все проект, який переживається суб'єктивно..." [22, с. 323]. Процес реалізації життєвого проекту особистості вчений розглядав як систему послідовних життєвих виборів. Кожен життєвий вибір відображає реалізацію частини життєвого проекту особистості, але водночас і конкретизує, обмежує можливості життєвого самоздійснення особистості [22].

У дослідженнях М.Босса [27], Д.Бьюдженталя [7] і Г.Марселя [16] висвітлено умови успішності реалізації індивідумом свого життєвого шляху. Згідно з Г.Марселем, "проникність" особистості по відношенню до соціуму, її відкритість новому життєвому досвіду є основною передумовою відмови від соціальних стереотипів і побудови власного унікального життєвого шляху [16]. На думку М.Босса, успішність побудови життєвого проекту людини

обумовлюється становленням у неї екзистенцій присутності, відкритості, можливості і свободи [27].

Д.Бьюдженталь визначив наступні ознаки успішного проектування людиною власного життя:

- переживання процесу свого буття в цілому, а не окремих видів діяльності, досягнень, матеріальних речей;
- усвідомлення процесу власного буття; в центрі такого усвідомлення лежить переживання “внутрішнього почуття”;
- цінності набувають ті явища, які раніше здавались особистості мало значущими або неприємними;
- особистість та її життєвий шлях не детерміновані зовнішніми обставинами або випадковостями [7, с. 74].

У дослідженнях В.Франкла з проблеми життєвого шляху особистості значна увага приділяється вивченню смисложиттєвого пошуку. Згідно з дослідником, смисл життя кожної особистості є унікальним і неповторним. Єдиного продуктивного смислу життя для всіх людей не існує. Пошук власного смислу життя є важливим життєвим завданням людини. Основними шляхами смисложиттєвого пошуку є самопізнання й становлення самоідентичності. Згідно з дослідником, смисл життя особистості є полівершинним, тобто специфічним для основних модусів життя - професійного, сімейного, особистісного, соціального та ін. Основою становлення смислу життя в різних аспектах буття людини є система ціннісних орієнтацій [26].

Таким чином, здійснений аналіз літературних джерел з проблеми життєвого шляху людини у екзистенційній філософії й психології дає можливість констатувати вивчення у роботах вчених різних аспектів цієї проблеми: нерозривний взаємозв'язок особистісного зростання й побудови людиною свого життєвого шляху, роль особистісної відповідальності людини за процес і результати свого життя (С.Кьєркегор), особливості самопроектування й

самоздійснення життєвого проекту людини (Ж.-П.Сартр), умови успішності реалізації особистістю власного життєвого проекту (М.Босс, Д.Бьюдженталь і Г.Марсель), феномени смисложиттєвого пошуку (В.Франкл) та ін.

Подальші розробки проблеми життєвого шляху особистості представлені у дослідженнях радянських та сучасних психологів. У роботах представників діяльнісного підходу підкреслюється думка про становлення альтруїстичної життєвої спрямованості особистості як необхідної умови успішної побудови нею свого життєвого шляху. Так, згідно з Л.С.Рубінштейном, “Смисл людського життя - бути джерелом світла і тепла для інших людей” [21, с. 187].

У роботах К.О.Абульханової-Славської [1], О.Г.Асмолова [2], Б.С.Братуся [5] відбувається зміщення акцентів з вивчення життєвого шляху людини у контексті її стосунків з іншими й корисності суспільству на індивідуальні, особистісні аспекти цього феномену. Так, Б.С.Братусь підкреслив самодостатність особистості, відсутність необхідності у зовнішніх, соціальних опорах у виборі свого життєвого шляху [5]. Згідно з О.Г.Асмоловим, необхідною передумовою смисложиттєвого пошуку особистості є активізація її життєвих смислів і формування на їх основі системи ціннісних орієнтацій [2]. К.О.Абульханова-Славська підкреслила відмінність понять “життєвий смисл” і “смисл життя”. Життєві смисли є соціально обумовленими і навіюваними, вони виникають під впливом засвоєння індивідумом соціально схвалюваних стереотипів успішної людини. Натомість смисл життя є виключно індивідуальним, продуктом глибинного самоаналізу індивідума й досягнення рівня самості. Становлення у людини смислу життя, формування у неї власних потреб, інтересів і цінностей на противагу соціально навіюваним, згідно з дослідницею, є механізмом продуктивної побудови життєвого шляху [1].

Подальший розвиток різних аспектів проблеми життєвого шляху особистості представлено у сучасній українській психології. Так, у концептуальних дослідженнях Т.М.Титаренко досліджується феномен

життєвого світу, підкреслюється виключне значення цього психічного утворення у процесі побудови особистістю свого життєвого шляху [25]. Проблема суб'єктності людини, її здатності до осмисленого й відповідального управління процесом власного існування вивчається у роботах В.О.Татенка [24]. Різні аспекти смисложиттєвого пошуку особистості, формування життєвих стратегій і планів висвітлено у ряді сучасних досліджень українських психологів (Х.-М.Дмитерко-Карабін, С.В.Крутько, К.М.Мілютіна, В.В.Посохова, Я.К.Ягнюк та ін.). Останнім часом у дослідженнях вчених все частіше використовується поняття “життєвий проект”, інтегральний феномен життєвого шляху особистості. Під життєвим проектом сучасні дослідники розуміють процес творчої побудови й здійснення людиною власного життя [18].

Здійснений аналіз літературних джерел з проблеми життєвого шляху особистості у філософсько-психологічній літературі дає можливість зробити наступні висновки. Проблемі побудови людиною свого життя приділяється значна увага у різних напрямках наукової думки. У дослідженнях античних філософів підкреслюється значущість вивчення людини як суб'єкта власного буття, досліджуються раціональні й чуттєві засоби пізнання, підкреслюється нерозривний зв'язок особистісного зростання індивідуума та успішності побудови її життєвого шляху. У дослідженнях представників схоластики підкреслюється значущість інтуїтивного пізнання особистістю власної духовності. У філософії Нового часу значна увага приділяється дослідженню проблеми самодостатності і свободи волі особистості, її незалежності від суспільства у процесі власної життєтворчості. Різні погляди на проблему співвідношення індивідуального й соціального аспектів життєвої спрямованості особистості представлені у дослідженнях з філософії позитивізму. Проблема життєвого шляху особистості є центральною у дослідженнях представників екзистенціалізму. У екзистенційній філософії й психології наявні ґрунтовні розробки з проблем смисложиттєвого пошуку і проектування життєвого шляху

особистості, висвітлено різні погляди вчених на механізми і умови успішності життєтворчості особистості. У роботах представників особистісного-діяльнісного й особистісного підходів відбулось зміщення акцентів з постулювання виключно альтруїстичної, соціальної життєвої спрямованості особистості на дослідження проблеми гармонійного поєднання інтересів окремої особистості й суспільства у процесі побудови життєвого шляху людини. У сучасній українській психології розробляються різні феномени життєвого шляху людини: життєвий світ, життєві плани, стратегії, суб'єктність та ін. Інтегральним феноменом життєвого шляху особистості є життєвий проект. Водночас здійснений аналіз літературних джерел не виявив спеціальних досліджень з проблеми проектування життєвого шляху особистості у роботах сучасних українських психологів. Таким чином, наукова новизна, висока соціальна значущість і недостатня розробленість у фаховій літературі цього психічного утворення зумовлюють необхідність подальшого вивчення феномену проектування життєвого шляху.